

GONZALO LÓPEZ ABENTE

A TERRA E A POESÍA
DE PONDAL

PUBLICACIÓS DA REAL ACADEMIA GALLEGA

A CRUÑA

1965

ACADEMIA
GALLEGA
CRUÑA

453

oteca

REAL ACADEMIA
GALEGA

A CORUÑA

36453

Biblioteca

Biblioteca

Biblioteca

GONZALO LÓPEZ ABENTE

A TERRA E A POESÍA
DE PONDAL

PUBLICACIÓS DA REAL ACADEMIA GALLEGA

A CRUÑA

1965

GONZALO LÓPEZ ABENTE

A TERRA E A POESIA
DE PONDAL

PUBLICAÇÃO DA REAL ACADEMIA GALLEGA

A TERRA

1962

DON GONZALO LÓPEZ ABENTE

DON GONVALO LOBEX ABENTE

REAL ACADEMIA GALLEGA

A TERRA E A POESÍA DE PONDAL

DISCURSO

presentado na sesión extraordinaria celebrada no
paraninfo da Universidade Literaria de Santiago
de Compostela o día 27 de Xulio de 1941

pol-o

Sr. D. GONZALO LÓPEZ ABENTE

Neste acto fixeron o ingreso conxuntamente varios novos académicos numerarios, pol-o que, ao se tratar dun caso esceizional, non foi lido ningún discurso de contestazón; substituíndose éstos por unhas verbas de saúdo dirixidas aos novos membros da Corporazón pol-o presidente

Ilmo. Sr. D. MANUEL CASÁS FERNÁNDEZ

REAL ACADEMIA GALLEGA

A TERRA E A POESIA DE PONDAL

DISCURSO

presentado en sesión extraordinaria celebrada en
el Instituto de Estudios Gallegos de la Universidad de Santiago
de Compostela el día 27 de Julio de 1965

DE D. GONZALO LOPEX ABENTE

Este discurso fue leído en la sesión extraordinaria celebrada en
el Instituto de Estudios Gallegos de la Universidad de Santiago
de Compostela el día 27 de Julio de 1965. Fue leído por el Sr.
Gonzalo Lopex Abente, miembro de la Academia Gallega.

Lma. de D. MANUEL GABAS FERNÁNDEZ

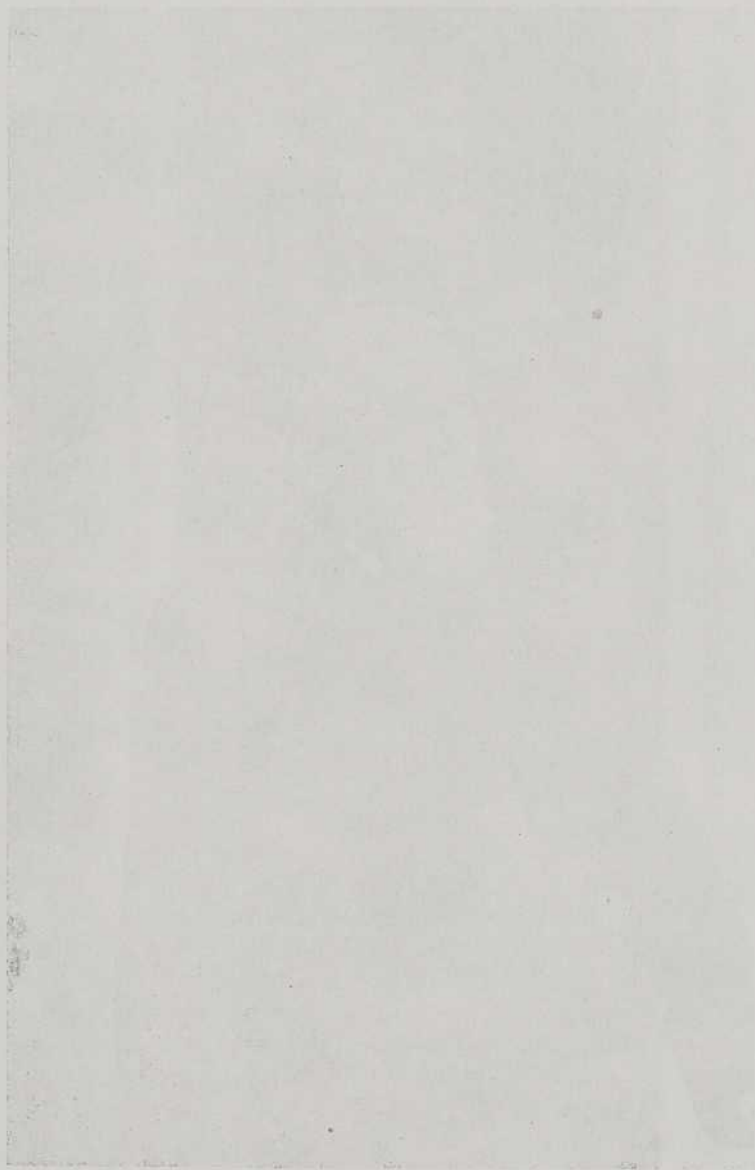
N.º Registro: C - 8 - 1965

Depósito legal: C - 65 - 1965

Imprenta i Editorial MORET - Galera, 48 - A Cruña

DON EDUARDO PONDAL

Señores Académicos:

De certo que nunca coidéi atoparme no apuro de ter que falar diante dunha Asambréa tan ilustre como esta, pola razón de non me considerar con méritos de abondo para merecer a distinción de sentarme ao voso lado; nen pasarme xamáis pola imaxinación que tal cousa se poidera dar, pero a vosa amabilidade abriu as portas do que eu xulgaba imposible e guindoume na ocasión mais honrosa pero tamén mais comprometida da miña homilde vida literaria, e, ben ou mal, véxome forzado a cumprir co-as obrigas que as circunstancias impoñen.

Mergullado no temor e nas dúbidas que xurden da propia conciencia do meu escaso valer e cativos recursos de que dispoño, luitaréi como o náufrago e braceando no abismo do compromiso adequerido, trataréi de me salvar do mellor xeito que poida e corresponder así á honra inmerecida que me tendes dispensado, e que vos agradezo con toda a alma.

No séo da miña conxénita e non finxida modestia quero axoellar-me e, con fondo respecto, tirar do cortinado en que se envolve a reliquia do santo recordo; a lembranza viva e resprandecente do baril escritor, elocuente orador e inspiradísimo poeta que deixou valdeiro este sitio que hoxe me vexo forzado a ocupar baixo o peso do voso terminante e irrevocabre mandado; don Manuel Lugrís Freire que me honróu en vida co-a sua amizade ha de saber sorrir tolerante na mansión dos xustos para este novo académico a quen él axudóu e animóu nos primeiros pasos literarios da sua mocidade. ¡Desfollemos unha rosa de gratitude â sua memoria!

Requereria muito espazo e muito tempo, aparte de un preparamento que non teño, se tratase de faguer un estudo detido e detallado da vida longa e frutífera de tan insigne patriano; sería ademáis abusar da vosa pacencia, reténdovos a atención mais do debido e obrigándovos a escuitar este meu deslabazado falar que de todos xeitos non atinguiría a tecer debidamente a biografía a que é merecente. Deixemos tal tarefa a penna mellor temprada e contentémonos modestamente con un sumario relembro dos mais des-

tacados acontecementos do vivir que riscóu no céu da literatura galega un ronsel de luz vibrante e consolador.

O 12 de Novembro de 1863 a ridente e mariñeira vila de Sada tivo a sorte de ver nacer o poeta que na infancia correteóu polas suas ruas e praias e de home a relembrou sempre con ledicia e amor:

“Terra nativa da Mariña
onde pasé a infancia miña
que nunca borrar puiden do amante corazón.”

di en versos inspirados, e repite:

“Qué terra linda esta de Sada
onde natura entusiasmada
vertéu a fermosura con farturenta man.”

Este amor, que os primeiros anos da existencia fan xermolar no seu corazón, é forzoso que medre e como un incendio invada o espírito enchendo a hucha veneranda dos recordos cando mui novo aínda foi levado, como tantos outros, polas acedas correntes da emigración ás lonxincuas terras de América. Na illa de Cuba abríronse as primeiras frores da sua alma e aqueles xornáis e revistas publicaron os versos que comenzaron a xurdir do abrente da sua inspiración; até que aló polo ano de 1894 recopilounos num libro nomeado **Soidades** e que prologóu o insigne e inesquecido Curros Enríquez, descubridor da alta valía de aquel mozo emigrado.

Volto de novo á patria, fixóu definitivamente a sua residencia na Coruña e comenzóu un período de fecunda actividade no que demostróu a rica e variada vea do seu talento que se espallóu, de cote esprendente, garrido e vibrador, polos diversos campos da literatura, vendoo así sobresaír simultáneamente na prosa, no verso, na oratoria, e no teatro; con libros de versos, libros de contos, discursos intachabres, magníficos dramas e ben rematadas comedias. Abríu este período con **Noitebras**, colección de versos, publicada na Coruña en 1901, que merecéu xustos alaudos da crítica como o demostra o párrafo que reproducimos da obra **Literatura Gallega** de Eugenio Carré Aldao: “**Noitebras** acusa un gran adelanto y progreso en el poeta que se coloca por su inspiración, buen gusto y elevación de conceptos en primer lugar entre la generación actual”.

Seguidamente dirixe o seu ollar cara o teatro da nosa terra e, co-a valentía, a vehemencia e o calor que puña en canto acometia, propónse erguelo da soñolencia en que se hachaba, titubeante e indeciso, dando os primeiros pasos da sua infancia; e saca á lus no ano 1903 ó drama **A Ponte** cô que se afirma a nosa dramática se non nos atrevemos a decir que nasce. Foi estreado no mes de Xullo no teatro de Rosalía de Castro da Coruña con un éxito clamoroso.

Ao ano seguinte, no 1904, publica **Minia**, estreado con idéntico éxito que o anterior; e o drama en tres actos **Mareiras**, tamén representado naquel ano por primeira vez, con tanto agrado do público e da crítica que foi traducido ao castellano e posto en escena. E continuando na súa laboura nobre, patriótica e desinteresada, vai enriquecendo a nosa dramática co-a aparición de novas obras que se soceden, sen se desmereceren unhas ás outras, e así chegan á publicidade **Esclavitud** no ano 1906; **O Pazo** en 1917 e **Estadeiña** no 1919.

Mais este home, fecundo e traballador incansable, non se contenta con queimar no fogo da súa inspiración a pólvora poiderosa do seo privilexiado intelecto que escentiléa e alumia asegurando firmemente os alicerces do noso teatro rexional, senon que ao mesmo tempo gasta a actividade desenrolando a súa fruída, elegante e fácil elocuencia en maxistrales pezas oratorias que servirán sempre de modelos para o estudo do idioma vernáculo. Son tantos os discursos que pronunciou deica os derradeiros anos da súa vida que sería empresa dificultosa, ademais de superfrua, tratar de enumeralos xa que de todos son ben coñecidos. Eles andan espallados por libros e revistas e por citar algún recordaremos o do seu ingreso no Seminario de Estudos Galegos de Santiago e o pronunciado na conmemoración do cuarto centenario do nacemento de Camoens.

Ao mesmo tempo cultiva con singular acerto e maestría a difícil especialidade do conto e baixo o pseudónimo **Asieumedre** publica unha serie de eles que son lidos e celebrados con entusiasmo polos seus numerosos lectores. Coleccionados nun volumen aparecen impresos na Coruña en 1909 con dibuxos de F. Cortés e o seu éxito crece ao poider saborear o seu valor en conxunto. Unha segunda edición foi feita en 1920.

O poeta reaparece novamente en 1919 con **Versos de Loita**, lindo xuntoiro de delicados poemas que veñen engadir mais méritos á súa obra e a enriquecer o tesouro da poesía patria.

Logo, con esa axilidade espiritoal tan característica nél, preséntase ao público amostrando outra face da súa intelixencia estudiosa e creadora. De esta vez quere birtar por canles seguras e firmes as correntes da fala que él soube manexar con tanto acerto e maestría na súa enfaite laboura; e de certo que o consegue co-a **Gramática do Idioma Galego** editada na Coruña o ano 1922; que ven a remediar unha necesidade, compretando esforzos xa vedraños, e a satisfacer anxeios a xermolar naqueles días de renascencia lingüística.

Discurre o cotián vivir do autor de **Noitebras** polos vieiros en que se misturan tarefas e traballos, ledicias e tristuras, gozando ás veces cós seus ben ganados trunfos, sufrindo outras co-as ingratitudes e inxusticias e co-as disgracias inseparables da natureza humá que nas almas sensibres tan fondo se enraízan. Cómo é lóxico non poidían

os disgustos deixaren de lle morder no corazón para que fixese vibrar a sonora corda da dôr e se doese tan sentida e armoniosamente naqueles nidios versos en que excrema:

“¡Que tristes, Dios cremente,
son as miñas noitebras!”

O seu xenio outra volta torna a brilar no firmamento azul da inspiración e aparecen; primeiro o seu libro de versos **Ardencias** en 1927 e despois en 1930 **As Mariñas de Sada** con que se fecha a sua fertil produción.

Chegan os derradeiros anos de aquela vida fecunda e dantes que o pagamento total se produza, esta Real Academia Gallega, a que él pertencéu, amóu e honróu con entusiasmo, premia seus méritos facendo sentar na sua cabeceira; posto de honor para o que foi nomeado en xuño de 1934. E aínda que a sua saúde quebrantada apenas lle deixou desempeñar o cargo durante o transcurso dun ano, aproveitóu a ocasión para que baixo a sua presidencia saise á lus o tomo da segunda edición de **Queixumes dos Pinos** e **Poesías Inéditas** de Eduardo Pondal, no que figura como epílogo o seu discurso de ingreso no Seminario de Estudos Galegos, que deixamos mencionado, e no que se fai un compreto estudo do Bardo bergantiñán. Con esto rinde tributo de respeto e admiración ao vello amigo que o distinguíu con especial afecto. E este tributo, a sua vez, é un novo lazo que engrillóu a miña devoción á lembranza do desaparecido presidente, en razón ao parentesco que con Pondal me une.

A doenza que en agosto de 1935 o derrubóu no leito non puido ser domeada e ao fin o tránsito daquel espírito escolleito efectuouse o día 15 de febreiro de 1940. O seu corpo barudo e lanzal hachóu acougo no cemiterio de San Amaro da Coruña; a sua alma repousa a bon seguro no séo del-Señor.

E desfollada esta pálida recordanza, que ben quixera tivese sido pomposa e arrescendente fror de escentilantes Côres, cal en xusticia meresce o extinto académico que veño a suceder, pasaréi, cô voso permiso, ao tema principal do meu traballo, encomendándome confiado a vosa benevolencia que me escudará e animará sen dúbida no seu premioso desenrolo.

Muito tardéi en dar cô asunto desexado para esta ocasión solemne. Busquéi areloso e rexistréi nos corrunchos mais isolados do espírito a ver se atopaba unha luz que alumiasse as trebas da memoria e me deparase algo que fora digno de poider amosstrar diante de tan docta e distinta Asambrea. Examinéi e probéi as miñas forzas, olléi

con cuidado para os hourizontes reducidos do meu saber; escisméi teimosamente en procura dunha descuberta que me puxese en posesión da idea fecunda e salvadora; luité e desconfié; e finalmente, cando xa me coidaba incapaz e me sentia caer no abandono da derrota, a lus abriuse de súpeto na miña alma. ¡Vao intento buscar na lonxanía, onde nosa vista non atingue a albiscar con exactitude, as azas poiderosas da águia, cando enriba da nosa cabeza debulla a laberca unha poeira de armonía que nos enleva! ¿Por qué fuxir do terrón nativo e deixar o morno abrigo do colo familiar? Diante dos ollos, no mesmo curro solarengo, xurdía a fontenla milagreira da saúde e da verdade: A Terra, o cornecho céltigo en que nascemos amarrado pola cinta de prata do río Tambre e as vagas escumosas do Atlántico, ergueuse recramando o seu dereito e amostrando os tesouros e as riquezas que garda no seu séo; e a familia, facendo resoar a voz do sangue, entoóu con orgullo os fortes e sonoros acentos do seu amado poeta: Eis como nun instante venturoso aparece o que se busca e que sen nos decatáremos tan perto tiñamos de nós: **A Terra e a Poesía de Pondal.**

A obra poética é ben coñecida de todos e non cabe aquí ensinar novidades e facetas que houbesen pasado inadvertidas para os moitos investigadores que de éla se ocuparon; e a terra nativa en que se fincóu e desenrolóu, inda que quizáis non tanto, tamén foi ben descrita e estudada directa ou indirectamente por algúns escritores que adicaron as suas actividades a lucubracións xeográficas; mais a intención que nos move non é falar por aseparado de ambas cousas senon examinalas xuntas, misturadas nun só todo inseparabre, do xeito en que no ser humán se atopan o corpo e a alma; paseniño irmos cós seus impecabres poemas ollando os materiás que tan doadamente recolléu nos vales, nas gándaras, nos fachos, nos penedos e nas rompentes da costa brava, e contemplar cómo con eles soube maxistralmente erguer o soberbo moimento que se perde no infinito azul da subrimidade; cómo sen sair do rincón fisterrán sobíu a frondosa árbore do seu inxenio deica as altísimas rexións da universalidade, de modo que a voz nada no modesto marmurio dun regato chega a ecoar no espazo cō podente bruído do trebón; e cómo das chorimas amarelas e da fala frorecida no balbordo dos piñeiros e das uces poide xurdir a doce mel das entenas.

En verdade no fungar dos matos nativos foi recollida a lingua que él adprendéu de rapaz e perfeccionóu e purificóu nos seus cantos. Non usala nesta hora adicada á sua recordanza non sería doado, máis ben sería un pecado cometido contra o Bardo e contra a terra en que se erguéu altivo e sonoro como un piñeiro lanzal. Lonxe de nós semellante pecado. A santa tradición da terra e a admiración polo poeta obríganos a que nos expresemos no mesmo idioma que

xurdiu das entranas dela e que se ennobrecéu e se enriquecéu nos labios e na penna dél. Que non caia sobre de nós a súa condenación cando excrama irado:

“A lingua tiveran,
Por língua de escravos;
Esqueceran os patrios acentos,
Suidosos e brandos,
Dos propios acentos,
Tiveran vergonza;”

E arrolados pola melodía da fala materna, que embrulla o berce abalador en que se adormece o espírito elexido, vago e saudoso como as brétemas e os orballos, forte e luitador como as ardentías tumultosas, albo como as escumas que escentiléan nos neboeiros da costa fera e lourido como a lus da lúa, con que o comparou a Condessa de Pardo Bazán; fagamos o camiño que nos propuxemos seguir neste homilde traballo, contemprando a xuntanza do pensamento e do terrón que creou o poeta bergantiñán de maneira que se dixera confundida co-a natureza mesma e en íntima comunicación co-a esencia das cousas.

Xallas, Bergantiños, Soñeira e Nemancos fan a comarca que se remexe vivificada e tremecente cô sopro creador da súa fantasía. Unhas cantas legoas á redonda bastan para encher o seu luminoso vivir e inzar de ronseles inmorredoiros as gándaras largacías e os vales verdecentes. Baixo o seu máxico conxuro estas curtas terras toman dimensións insospeitadas, fanse grandes como continentes.

Chegan polo norte a perto da Coruña, ao lugar en que naceu aquel seu gran amigo, o noso mellor historiador, o patriarca das letras gallegas, don Manuel Murguía, autor da sembranza de Pondal que figura no libro “Los Precursores” e no que fai un estudo da vida e obra do poeta. Alí fala da súa estancia en Ponteceso, na vila de Laxe en que nacera a súa abóa, na de Muxía onde durante as festas da Barca enfermaron dúas nenas, unha irmá do poeta que morreu e outra que estivo en grave perigo e que tempos despois chegou a ser “autora de unos versos que como los de Pondal durarán eternamente en el país” (di Murguía).

Non se estenden as terras de Pondal mais aló de Santiago onde estudou a carreira de médico, e onde inaugurou a súa laboura literaria, e onde se gardan as cinzas da esposa do seu amigo, a docísima cantora do Sar, Rosalía de Castro que tivo tamén para a comarca do bardo o delicado ousequio de unha perfumada fror dos seus **Cantares Gallegos**:

“Nosa Señora da Barca
Ten o tellado de pedra;
Ben o pudera ter d'ouro
Miña Virxen, si quixera.”

O río Tambre encerra polo sur esta bisbarra correndo polos chans de Barcala até os eidos de Añón, aquel inquedo poeta de Outes que se finou esquecido e abandonado nun hospital de Madrid. Por aquí tamén, nas terras de Negreira, hoube brilar outro bô poeta que publicou en xornás e revistas sentidas e lindas poesías, que é lástima non se hachen recollidas: falamos de Víctor Castro Rodríguez, correspondente de esta Academia, sobriño de Pondal, desaparecido meses atrás inesperadamente.

Pola banda do occidente estreita e beixa estas terras o mar alto e aberto do Atlántico dende a ría de Muros ao golfo da Coruña. Nesta costa froresceron: nos mediados do século dezanove un poeta, tío de Pondal, Eduardo Abente, cura de Bamiro, de quen só quedan recordos entre os mais vedraños da familia e cuio nome figura na lista dos escritores que cultivaron o galego da obra xa citada de Carré Aldao; e posteriormente o seu curmán Victorino Abente que, a pesar de ter emigrado para o Paraguai, onde deixou abundante obra que lle creou sona e renome, non esqueceu nunca a súa patria e na fala nativa escribiu mui bôs versos. Non resistimos a tentación de reproducir esta composición súa adicada a Pondal, intitulada **Ponteceso**:

“Estóu na terra de Ponteceso,
frondoso berce do meu curmán,
galaico bardo de moita sona,
cantor do triste preso de Orán.
Ouzo as campanas d’Allóns e sinto
que magoando meu peito están,
porque me lembran o prisioneiro
que chora lonxe do patrio chan.
Altos pinales cobren os montes,
fermoso río recorre o plan,
garrida terra pola que xeme
aquele penado con tanto afán.
Famosa terra serás de cote
nos moitos anos que pasarán,
nunca esquecida polo recordo
do teu poeta bergantiñán.”

E apeada a terra que cô bardo temos de recorrer na súa destemida pelengrinaxe artística, saudemos nas orelas do río do Porto que escorre maino polo vale de Zas, a memoria do rexoubeiro poeta de Bayo Enrique Labarta Pose, autor de tantas churrusqueiras producións que aledaron e arrincaron gargalladas de pracer aos nosos pais; así como a aquel outro señor das Torres de Vimianzo, Evaristo Martelo Paumán que nos temerosos sobrados do castelo medieval soube manexar con gusto e distinción o difícil xénero da sátira. E, finalmente, ementemos a Ramón Zapata García que, nado en Laxe, emigróu para Bôs Aires, onde vive actualmente e cós escentileos da súa inspiración enriquece o acervo da lírica galega

Ponteceso, no val de Bergantiños, á veira do río Anllóns que por él escorre cara o mar de Corme e de Laxe, acouga prácida e silandeira ollando para o cristal das correntes cantareiras, o verdore perenne das agras farturentas, os curutos dos montes lonxanos coroados de piñeiros resoantes; e escoita o remoto balbor das augas tormentosas da costa. Na amabre soedade de este lugar veu ao mundo Eduardo Pondal Abente:

“Eu nacín en agreste soedade,
Eu nacín cabo d'un agreste outeiro,
Pr'onde o Allóns con nobre majestade (1),
Camiña ao seu destino derradeiro.
Eu non nacín en vila nin cidade,
Mas, longe do seu ruído lisonjeiro;
*Eu nacín cabo do pinal espeso,
Eu nacín na pequena Ponteceso.*”

Desfechado á lus do día o gromo da existencia na seréa tranquilidade dun nobre e tépedo fogar, agarimado na paz idílica do campo e na lentura das brétemas amabres e sutís, acalentado polo apouvido patriarcal e cristián do manso vivir dos antergos petrucios; a súa alma predestinada voou por aquelas próximas paraxes e comenzou a conocelas, a amalas e a fundirse nelas para non abandoalas endexamáis e vivir con elas e dentro delas nesa xuntanza extraordinaria e fondonísima que constitui a súa mais grande e admirabile orixinalidade. Empeza a se perder nas vaguedades do ensoño e a comprender a linguaxe misteriosa dos ouxetos que o arrodean. Sabe ben o que din as aves que cruzan por enriba da súa casa, as anduriñas que aniñan no beiril do seu tellado; e os cantos dos paxaros alédanno ou entristécenno. Unha serán neboenta láia-se ferido polo canto do mazarico:

“Oh! mazarico que cantas,
Tras do pinal do Marico,
Non sei que me da, se te ouzo,
Non cantes mais mazarico.”

Debe ser algo tráxico e terriblemente dôroso o que lle conta aquel cuitado paxaro, para impresionalo de xeito tan forte e agudo, pois arremata:

“Cal frío cuitelo pasante e pungente,
Mesmo na alma te sinto.”

Outro día de verán á hora da siesta sofocante cariñosamente reprende a unha

(1) Pondal usou a ortografía etimolóxica. O *j* pronúnciase *x*: *maxestade*, *lisonjeiro*, etc.

“Paroleira anduriña
Sobre o balcón pousada,
Singela viageira,
Chea de doce gracia.”

que ao parecer interrompe o sono da fermosa raiña que sosega na cámara dourada do seu dourado pensamento:

“Non despertel-os ecos
Que repousan en calma,
—Pol-a espléndida e rica teitume,
Antre das follas anchas.”

Despóis, cando chegan as primeiras sombras da noite e os derradeiros fulgores do día palidecen pola banda do mar, medran na alma do poeta os anxeios de liberdade ausoluta para vagar nas brisas, nos ecos, nos marmurios das fontes, no séo das orballeiras, na entraña das néboas; crecen as misteriosas arelas de un estado de perfección espiritoal en que se perde o contacto co-a materia e ceibos da forma corporal que aprisiona e encadéa, poider extender o alento vidal polos espazos e como os âres encher todo o que se ama e vivificar todo o que se quer: apreixar os montes, beixar os mares, arfar nas terras de pan e de piñeiros. En fin, encarnar mesmamente nos terróns e nas brétemas vagariñentas:

“Muitas veces nos matos nativos,
No crepúsculo fusco e calado,
Se escuita das aves,
O rápido paso.

“Ah! quen fora como elas tan libre!
Cautivo do barro,
Con fonda tristura
Dixérase o bardo,

Quen puidera vivir coma elas,
Nas prayas e bancos,
Nos baixos e furnas,
Nas sirtes e fachos,
Nos seos esquivos
Dos feros peñascos.”

De noite, o poeta insomne baixo o gurgullar abondoso da fontaiña dos seus pensamentos, que sen cesar xurden do fondo da alma con meiguiceiros sons e marmurios armoniosos; olla desde a fiestra do seu ban a paisaxe familiar envolvida en ténue craridade. Pasa aos seus pes o río que refulxe e treme enxoiado de pérolas e vagalumes baixados no lourido sorriso da lua crecente. Vagamente se distingue a sáboa do veigal chea de remendos de sombras pretas, perdéndose no indeciso livor das lontanías. Os outeiros escuros es-

fúmanse nos hourizontes semellantes a xigantescas pantasma em-
brulladas en luitosos roupaxes. O vento corre lixeiro e bulidor er-
guendo rumores temerosos e espertando nos campos un embalo
xordo, longo, continuo. Os piñeiros mestos e fungadores da veciñanza
espallan tremantes negruras que engulen a debile luzada do luar.
O poeta entón quizáis recorda os poemas de Ossíán; e as lendas
céltigas tráenlle alí, diante dos seus ollos, a presenza real dos herois
destemidos que luitaron nestes eidos e cruzaron o proceloso mar
para povoar outros países como o noso verdes e bretemosos. Breogán
aparece magnífico e resprandecente, amóstralle os encantos das
edades pasadas e ilústrao nos feitos grandiosos que na patria se
sucederon. A compañía dos lexendarios herois non o abandona mais;
vive con eles, confúndese con eles; él mesmo é un deles. Para él a
terra está habitada aínda polas sombras dos ensoñadores, doces e
valerosos celtas. Por eso cando pola estrada pasa c'un carro de táboas.

“O bóo bergantiñán,
Coa aguillada ao lombo,
E garboso ademán,”

entende que cō seu cantar

“Por cousas que n'esprica,
D'un fondo e vago afán,
Mil escuras suidades,
Ceibando os ecos vai.”

E aínda que o **bóo bergantiñán** non se esprica o motivo **das suas
escuras suidades**; ben craramente entende o fungar dos pinos que
mira desde o **castro verde**:

“Parécelle que soan,
Intrépido compás,
Cuida que do combate,
Murmuran o sinal;
En escadrón formados,
Cal gente de Breogán,
En falange de ferro ben tecida,
Que se apresta a luitar.”

Pola mañán frorescido o seu espírito no mundo novo das visións
espréndidas e fecundas que na noite lle abriu as portas de ouro e
diamante, dono do tesouro dos antigos segredos unxidos cō recendo
dondo dos vellos recordos; fundido prenamente con eles e co-a paixa-
se natal, dispónse decidido e dilixente a emprender o camiño da
groria:

“E pois eu aborrezo
Os vulgares propósitos”

excrama antes de empezar a viaxe, e seguidamente expresa nidiamente o seu alto desexo:

“Deixar de min quixera,
Un radioso lóstrego.”

e ratifica de novo con forte e segura voz:

“Non, non está nos brandos
Regalos ociosos,
Nin nas cousas muliebres,
Nin nos afectos mórbidos,
A meta escrarecida,
Do ánimo glorioso;
Mais sóo nas cousas fortes,
E nos férreos propósitos,
E en caer con fragor como caera,
Brásidas Valeroso.”

Con tan nobres propósitos principia a súa maravillosa viaxe polas veredas da terra forte, seréa, senlleira, que ao seu paso abala tremecente, ábrese nun frorir de primaveira e confiada entrégase como unha amada nos barudos e garimosos brazos do amado. O camiñante sente as caricias do perfumado alento da mañán, escoita os doces sospiros das bouzas montesías e, sobre tudo, o rouco e duro son dos mestos piñeiros, que él tan ben entende. O río recolle a súa imaxen no seu seo trasparente e limpo, cal se quixera deter un momento ao **sonoroso**. A xunqueira amiga que perto do fogar abenzoado refréscase na perenne humedade da ribeira enlagoada, abrita os fleisibres xuncos nun fraterno saúdo de despedida. A brétema sutil érguese lenta e preguiceira para embrullalo no seu lenzo vagaroso, apegalo fortemente contra o chan nativo e doar á súa visión a vaguedade misteriosa e máxica dos ensoños. Os duros penedos, os altos fachos, os verdes castros, os cabos atrevidos, e as furnas escuras, acenan para él, chámalo insistentes e apremeantes. ¿Qué lle queren? Corre a sabelo. Xa non será posibre deter o seu paso: Poderemos deter “**O valente soldado**” “**O nobre peregrino - De longa barba, extraña**”, todo podemos deter un pouco;

“Mais os maravillosos,
E vagabundos bardos,
Coma todo que trague,
O seu tempo contado.
Non intentés detel'os sonorosos,
Que son aves de paso.”

Corre, pérdese na extensión, desfaiase na néboa, afúndese na ilusión, mergúllase nas augas dunha mitoloxía demanial das entrañas profundas da gleba. Os herois, as fadas e os deuses, animan os ouxetos materiás e adquiren vida real na súa presenza. O seu ollar

perfura as sombras e descobre o atobado, o iñorado, o misterioso, Os seus ouvidos recollen os mais lenes e velaíños rumores e entenden e traducen o seu sentido.

Vidente e sensibre sigue un vreiro de monte adusto, seco, de temerosa e fonda soedade, rabuñado polas rodas dos carros, lavado polas duias da invernia. Nunha revolta tropeza c'un piñeiro isolado, dereito, triste, pensativo abaneando as pólas rumorosas no alto como unha cabeleira despeitada. O poeta examínoo atento e recoñeceo de seguida. Non é un pino. É un irmán:

“Que barba non cuidada!
Que pálida color!
Que vestido que longa
Noncuranza afeóu!”

“Oh! que vista tan brava,
Chea d'espanto e dor!
Non sei se me da medo,
Se me da compasión;
Parece un pino leixado do vento,
Parece botado do mar de Nifións.”

Logo decátase de que a sorte do seu irmán é a que lle espera a él mesmo e prosegue:

“Son os bardos sapientes,
Que lei fatal lanzou,
Soñadores e vagos,
De sua condición:
Por eso eu a min mesmo,
Non me conozo, non;
E escraman os camiños
Mesmos por onde vou:
Parece un pino leixado do vento,
Parece botado do mar de Nifións.”

Deixa o irmán e segue sobindo a costa árida e pelada. Na dureza da paisaxe crecen os anxeios dos feitos valerosos e aborrece a vida mol e prácida, teme

“Morrer en brando leito,
Entre molentes brondas.”

Desprecia os regalos e as comodidades; e de pe nos brancos seixos do carreiro que cobreguéa entre feridoras toxadeiras, pensa:

“Oh! quen morrer poidera,
Coma o forte Leónidas;
Envolto en duro ferro;
N'outras rudas Thermópilas!”

O ánimo esforzado vibra como unha folla ben temperada de brillante aceiro que abanéa e lostreguéa no ár en busca do peito

inimigo. A forza, o poider, a maxestade imponente, o asoballante grandor da luta secular dos cegos elementos, ergue o longo bruar xamáis interrompido que enche o silencio da ampla soedade e voa nos ecos condenados a eterna movibilidade. O mar libre, temedeiro, inmenso, apoiado no mesmo ceu, bota contra a costa tráxica e atormentada os exércitos podentes das suas vagas rolantes e atroadoras. O monte descende cara o mar repousado e tranquilo, cheo de seriedade e despido de todo enfeite inútil; como profesional guerreiro gardase c'un escudo de pardos penedás, inxentes lombas de granito, cosidas con bramantes de carqueixas e toxos pequeneiros. Embaixo ferven brancuras escumantes. O día ten unha capa gris que o vento estende e axita. O poeta no cume extaséase contemprando ademirado a valentía e a tenaz resistencia do ousado que penetróu nas ardentías ameazadoras e resiste o furor dos seus embates; aínda que des-córido e avelloado polos rexoos traballos e o decorrer dos anos.

“Adusto, solitario e silencioso,
Está... e a punta sin cesar branquea”

As olas encrespadas desfanse en alba espuma na afiada punta do cabo que sai como unha espada ao encontro do asaltante.

“Sombrio jace o desolado e alto,
Quezáis na rota oprobiosa pensa.”

Aquela mole parda e muda que avanza envolta na bafarada do oleaxe polo lombo do mar, adquire vida, toma forma humán, é realmente un antergo luitador:

“Triste está o cabo; muy axado e escuro,
O rostro ten o denodado atleta;
O huracán co seu ardente sopro,
Arreatoulle as indigentes breñas;
E n'oculta do rayo vengativo,
Na altiva frente, eterna e negra fenda!
De Luzbel compañeiro na derrota;
Compre quezáis unha fatal condena.”

O antergo luitador é verdadeiramente un rebelde; ¡quén sabe se formaría parte das lexións que **Milton** cantóu no **Paraíso Perdido!**

“Testigo de naufragios e combates,
Pensa quezáis envolto nas suas brétomas,
Con pungentes recordos saudosos,
No resprandor da doce edá primeira;
Cando ao principio, cheo de hermosura,
Brotóu do seo mórbido da Terra,
¡Can demudado está de aqueles días
Da juventude, o denodado atleta.”

Segue a costa brava: Penedos, penedos... A serra pedregullenta de Traba que semella unha muralla feita por cíclopes, erguendo ao

firmamento aguzados dentes de pedra, petoutos xigantescos, cincos, despidos totalmente de vexetación, como se o folgo abrasador dos cataclismos xeolóxicos os acabase de erguer dos abismos; cruza polas searas verdes, que rega o río do Porto, a se afundir pola banda de Camelle nas salgadas ondas.

Ante a formidabre forteza e a serenidade asoballante da paraxe adusta, alumiada polo sol de inverno, cuias raiolas peneira sen cesar o bafo do mar, deixa o poeta vagar o pensamento e albiscando a brancura dos baixíos canta quedamente:

“De Camelle os baixos son,
Mui garridos ao mirar;
Nun día craro de inverno,
Cando o vento en calma está:
O pescador desde longe,
Con doce e secreto afán,
De bruzos sobre da proa,
Os está vendo branquear.”

Ademira o pescador que a cotío espón a vida e que agora olla con amor a brancura en que se atopa a abundancia e tamén o perigo.

Terra adentro vense as leiras traballadas asediando os cons barudos da serra e as gándaras esquivas anunciando a nobre rudeza dos ceibos hourizontes. O gando bravo pastexa pensativo e grave nos chans hirtos. Os piñeiros agatuñan por unha penela.

Por un sendeiro angusto pasa unha sombra: ¿Unha árbore? ¿un penedo? Non; escoitade:

“Eu non sei por que terra esquiva e dura,
Cal d'un decreto férreo lanzado;
Con un escuro lóstrego na frente,
Iba o sublime vago.
El vai cal vai nubrado vagabundo,
Que empuxa impetüoso cerzo helado;
Cal vai en busca de mais doce crima,
Fugaz ave de paso.”

A sombra párase, vacila e derrúbase na senda. Unha nube grande e cincenta alapa o sol. O bardo examina o negro despoxo:

“Non d'un home sin fama o sello escuro,
Na sua sublime faz, ostenta o vago;
Mais na grande ruina, he somellante
A luceiro apagado.”

Sô, perdido na fondura das suas meditacións, deixa atrás o **sublime vago**, seguro de que voltará a encontralo muitas veces. O sol novamente se descobre e abrilanta e aleda a paisaxe adusta. Recostada nunha esgrevia penedía dormicha Pasarela, homilde lugar con curtas terriñas de labor aos seus pes. Desde lonxe parece linda nena en espera do souril galán. Na cámara dourada do seu pensa-

mento sente bulir a fermosa raiña. E entre os secos petoutos fai frorescer unha bermella mapoula:

“Penedos de Pasarela,
Cando vos vexo, penedos,
Suspiro d'amor por ela.”

Ela, a fermosa raiña, quizáis se chame **Rentar** e quizáis, como o poeta, sospire de amor lonxe da terra, por ela, e por él. Outro lugaríño resprandece perto baixo a luzada do día. O viaxeiro detense á veira de un regatiño sonoro e escuita:

“O meu lugar he Gundar,
Cabo da veira da terra
De Xallas, mais como Xallas,
N'he terra tan agre e estérea,
Préto da areosa Lage,
Non longe de Pasarela:
As suas casas son brancas,
E unhas pombas asomellan
Sobre un tarreo pousadas
No tempo da sementeira.”

O regatiño de Gundar enrizado por unha raxada de vento fuxiu salaiando:

“Ou terra de San Simón
De Nande, vizosa terra,
Morra eu primeiro sin verte,
Antes que de tí me esqueza.”

Indo pola agreste soedade, chea do rouco soar do mar veciño, alindada sinxelamente con algúns cativos carballos cerqueiros e celobres piñeirás, que agabean polas outas penedías, séntese a presenza dos céltigos proxenitores que amaron tanto as encostas verdecintas e as pedras pesadas e podentes. O poeta non poidía pasar sen buscar a lembranza querida e vivir con ela tempos lexendarios e heroicos: os tempos verdadeiramente seus. Alí o bardo subprime deixa vagar a sua áxil fantasía ollando para o **Dolmen de Dombate**.

“Pasado Vilaseco, lugar batido do aire
No alto da costa d'Uces de montesia canle;
Pasado Vilaseco, indo pla gandra adiante,
Ja via desde longe, o *dolmen de Dombate*.
Deixando Fonte-Fría, cara o lado de Lage,
E levando o camiño de San Simón de Nande;
Pol-o chan de Borneiro, de cativos pinales,
Cuase pasaba arrentes do dolmen de Dombate,
Quedaba o misterioso, fillo d'outras edades,
Ca sua antiga mesa, cas suas antigas antes,
No seu monte de terra, no alto e ben roldante.”

Cavilaba penosamente nos nosos antergos, **nos celtas memora-**
bres, nas suas grorías, nos seus combates, nos castros, nos dolmens,

"E despois a Nemiña, ou que fose ou tornase,
A vel-o desde longe indo pla gandra adiante,
Sempre ledo escramaba ¡O Dolmen de Dombate!"

Quedan atrás os inxentes petoutos, chegan os vales frescos que beixa o río Castro, cubertos de verdes prados e terras de labor, cortados por altos montes sombrexados de serios e abalantes piñeiros. Como dóas rebrilan os caseríos espallados. O mar espella o azul do céo e amostra os camiños do remoto alén. Os cabos, os areás, e os coídos rumorexan pregarias resoantes e continuas. Frota no ambiente o rexo e barudo alento da virilidade forte, sobria e potente.

O amor san e nobre rebule no ár e gurgulla na seiva das prantas e no corazón dos homes sinxelos. Na paz e no doce apouvido da tarde un salgueiro óllase na corrente seréa do río, baixo o amparo do facho baril: Soña:

"Soñando está o bardo,
C'un vago soñar,
A veira do facho,
Que vértigo da;
Que se ergue sublime
Por cima do mar;
E os baixos contemptra,
Que rompendo están."

Soña queimado pola febre groriosa, sentindose afundido na dôr punxente do seu destino e do seu camiñar polas paraxes do enlevo paixonal e da subrimidade ideal. Esmagado polo peso do espanto, crama:

"Como aquel que ja fora
Espanto de Oriente"
.....
.....
"E dixeran os montes:
Hé este aquel luceiro refulxente?"

Laméntase do triste estado de noncuranza célebre en que se atopa:

"Estantío, insensibre,
Como penedo ingente,
Cal solitario facho,
Cal baixo de Camelle."

E o ensoño sigue frorescendo nas valgadas de Moraima, Couceiro e Vilastose verdes e agarimantes, aquecidas no colo tépedo dos escuros piñeirás, arroladas polo eterno rumor das ondas e dos ventos circios do océano. Os lugares espallados pola campía dormen na maturidade das anadas farturentas. No fondo dunha fraga ábrese o gromo dunha canzón:

“Da alma no fondo,
Eu levo unhas cordas,
Que a cada momento,
Soando están soas:
Se están vigilando,
Ocúpanme as horas;
Se en prácido sono,
Os membros repousan,
Agítanse insomnes,
Ja doces, ja roucas.”

De entre a néboa vaporosa que se estende pola chanzada e sobe rastrexando polos fachos, surxen as fadas garridas nos tellados bermeiros dos lugariños camponeses, ceibando no are arrecendores de consolo, endozando a dureza das paisaxes varonís, e doando dondos sorrisos ás almas saudosas e atormentadas:

“Fada garrida de leves alas,
Que leda voas,
No doce abril;
Rompendo a brétoma,
Con lindas galas,
Desconocida presta e gentil.”

Linda fror desabrochada no medio dos toxos do monte, entre as uces da gándara, perto das ribeiras bruadoras, baixo as armoniosas copas dos pinos e encima dos terróns removidos das agras. ¿Onde te víu por primeira vez o poeta? Non pode precisar:

“Se dos curutos,
Na vaga bruma,
De prado verde na branda cor;
De negro baixo,
Na branca escuma,
De casta estrela no resprandor.
Nas negras copas armoniosas
Dos altos pinos,
Que hai en *Cartel*;
Se fíu nas gandrás espaciaosas,
Nas correduiras
Do *Recemel*.”

Ela pasóu lixeira por diante dél e desde entón busca areloso

“Aquele miña leda compañeira
Presurosa e lanzal.”

Describe as suas gracias, os seus encantos e as suas sináis:

“Cunhas alas garridas
Como a fada *Baltar*.”

E pregunta anseoso se a viron pasar

“Vichela por acaso,
Presurosa cruzar,
Por antre as vosas uces,
Oh! brañas de *Armear*...?”

Os altos pinos de Cartel e as brañas de Armear saben ben onde está a fada garrida que busca o bardo. Estana vendo sentada no medio dun prado vizoso, lavando os pes nun regueiro: **Morpeguite**, rumorexan os pinos; **Morpeguite**, marmuran as uces.

“Engañosa Morpeguite,
Fada do doce mirar,
Filla ligeira da brétoma,
De corpo leve e lanzal;
Presurosa compañeira,
Da virazón da mañán.”

Na mañán lumiosa, esvaídas as brétemas polos raios do sol e o sopro lene da bris, nun corruncho meiguiceiro e sosegado, cheo de frescura, côr e poesía, nun momento de tranquiío acougo espiritoal, e dantes que a dura laboura e a forte paisaxe tornen a envolvelo, arrinca unha graciosa viola:

“N’hai unha fonte,
Tan fresca e pura,
N’hai unha nube
Tan vaporosa.”

Contemprando a galanura da fror homilde que ten na man, pensa que

“Como a debesa follosa
Sobre a nativa e cara costa de Recemel”

espera no agosto ardente os **doces ares**, e o **bô resío da núite** que a veñan a refrescar, tal a **doce rapariga**, a nena que aínda non é de todo muller

“Aguarda aquel que adiviña,
Anque non sabe quen hé.”

Corre unha gándara longa, alta e brava, que pola banda do ocaso derrúbase súpeta enriba do mar, mostrando descarnadas as entranas graníticas e os negros ocos das furnas medoñentas. O facho de Touriñán érguese vixilante, asexando as lonxanías azús en que se apreixan mar e ceu; e o monte da Croa acocha e acalenta os lugares da fondura de Nemiña có seu branco areal onde o río Castro desfalece nas vagas atroadoras. Na profunda e amabre apacibilidade daquela hora érguese o brando son dunha cantiga que

“Dous rapaces, non sei onde,
Ben non me podó acordar”

.....

“N’un sitio vougo, areoso,
Se puxeron a cantar:
Decide, ventos da Croa,
O que oíches sin tardar.”

E a canzón describe todo o que a vista recolle dende o cume do monte da Croa e impresiona a alma: A lancha pescadora que torna da **altura** e dá ao vento o branco lenzo da sua vela; a soedade e o silencio dos **Casás** que sóo perturban os corvos e as grallas que alí se pousan:

“Din que son un pouco mouros,
E hastra vougos por demais;
He certo, mais son alegres,
Pra quen os sabe mirar.”

Os recordos do mariñeiro que viu de lonxe branquear a garrida e grande vila de Cádiz. E por último aquel caserío que se ve aló embaixo á veira do río

“Basilveiro he verde e fresco
Non he vila nin lugar.”

Non ten palacios nin diversións, pero hai augas correntes, prados vizosos e aveláns que os ventos fan fungar, e sobre tudo:

“Alí o home sen cuidados,
Os seus días trague en paz;
E de vello vai co-as cabras,
Como fixo de rapás.”

Cesan os cantos dos dous mozos garridos de **tenro corpo lanzal**, pero o silencio non dura muito: A fada Rouriz

“Ao abrigo do vento circio,
Sentada ao pe dos valados
Que hai nos *Casás* de Nemiña
Os cabelos pieitando,
C’un lindo pieite d’ouro,
Que deslumbraba ó miralo”

rompe a cantar **cousas do tempo pasado**:

Pasan os nomes dos **rapacetes rebertes** que alindaban outrora os campos e os rueiros de Nemiña, como as pintadas madresilvas dos valados, e as inquedas volvoretas de lucentes côres,

“E tan libres, como os corvos,
Do facho de Touriñán!”

E pasan tamén os nomes das terras en que nasceron: Mugía “A areosa, a seca, a triste” rodeada de escumas e coroada de penedos; Suxo achegándose xa ás adusteces da montaña; Coucieiro, Villarmide e Morpeguite no vizoso e fertil chan que beixa o río do Castro; Corcubión refrexándose no espello da sua ría, non lonxe de Finisterre; e ao derradeiro Bergantiños, farto de trigo e inzado de piñeiros.

Esmorece a canción da fada Rouriz e os ecos repiten os derradeiros versos:

“Nas clunas do meu palacio,
que baixo da terra está,
Os vosos nomes garridos,
Para sempre hei de grabar.”

O barudo cabo de Touriñán acena cara o solpor. As veliñas brancas rebrilan na azul inmensidade. A escura melancolía froresce o mesmo que

“Cando no escarpado cabo,
Sae a fror da caramiña.”

Chegan paseniño as sombras da noite amortecendo os postreiros fulgores do día

“A hora en que a luz do luceiro,
Sobre o cabo loce tímida
E á negra furna piando,
Recollense as breves pillaras.”

O bardo entón recolle a derradeira visión da inmensa extensión azul do mar e relembra:

“Eu sei donde moran,
Eu sei donde están:
As vira de longe,
Seu golfo cruzar”

“Eu sei donde moran,
Eu sei donde están;
Ao sesgo das augas,
As vin fulgurar.
Conozo o seu golfo,
Sua sirte natal;
Aló nos profundos,
Abismos do mar.”

Cando na fonda noite apetece o repouso, non poide abranguer o sono e con él o desexado esquecemento e a tranquilidade reparadora. Non consegue desbotar as impresións recollidas durante o día nas roseiras silvestres da campía e nos brúidos paroleiros do mar. Asoballado polo peso dos recordos, prégalle a Deus:

“Oh ti, radioso e forte,
Ser oculto e inmortal”

.....

“E pois he meu traballo
Non poder olvidar...
Nunha cousa convérteme,
Insensibre e cervical.”

Que o converta nun rudo facho, que lle barra da memoria o seu soñar audaz, que lle arrinque da alma o imaxinar, que o funda cal penedo "no profundo do mar", que o leve no **huracán**, que o leve como unha aresta é levada do vendaval, ou

"Cal luceiro apagado,
Que cruza a inmensidá...
Longe, mui longe de esta praya donde
Non poida recordar."

Sobindo cara a terra de Xallas, por unha costa pelada, aparece no medio de carqueixas e de toxos, a chanzada de Dumbría: Alí unha fror amarela despéchase ao sol e abala cô sopro frío da nordesía: da fror sai o aviso:

"Intrépidos galegos
Que desde antigos dias
Sobre a fronte levades
A estrela vespertina,
Se queredes ser fortes
Nas épicas porfias,
Lembrádevos do rudo
Combate de Dumbría."

Con esta recordanza na alma e a relembanza grabada no chan barudo e no espazo ceibo e neboento, éntrase na terra seria, adusta, algo esquiva, mais nobre e baril, das grandes estivadas, dos montes ermos e as gándaras largacías; na terra por onde o Xallas esbara pensativo, vagaroso, entre uces e xestas, cara o tráxico fin do seu camiñar no algarve fondo en que se precipita e brúa; na fervenza do Pindo fronte das ardentías que baten contra a ruda e tormentosa insua fisterrana. Os ventos circios e frescos remexen as bouzas espiñosas, as xesteiras bravas e as touzas pretas. Na livianeza das brétemas móvense as aparicións lexendarias e pasan as sombras dos herois: os graves druidas, os bardos soñadores e os guerreiros cubertos de ferro.

Azas negras baten no ár; agudos axiridos rachan o silencio solemne e rompen a paz da fosca paraxe:

"Feros corvos de Xallas,
Que vagantes andás;
En salvaxe compañía,
Sin hoxe nin mañán;
¡Quen poidera ser voso compañeiro,
Pola gandra longal!"

Na fera vaguedade borrallenta e imprecisa da hirta chanzada, anda a pedir un desamparado carballiño torto:

"Fillo cativo da gandra,
Pobre carballiño torto;
Aquel que nació pobriño

Mais lle valera vir morto.
Batido do frío vento,
Sin abrigo e sin conforto,
Desvalido e sin arrimo...
¡Pobriño carballo torto!"

O esmoleiro desmedrado e sô, a pesar da pobreza en que vive, non se laia branda e dôridamente, senon que da ao frío vento que pasa rexos e soberbos funguidos de protesta e desafío.

Non lonxe de alí fuxe teimoso por entre as uces, desconfiado e receoso, un regueiro frío e calado, como se quixera non ser visto de ninguén, e túzaro cal besta fera que se entoba na devesa.

"Rio Langüelle, río Langüelle,
Ben se ve que és da montaña;
Oh! feo fillo das brétomas,
E das uces desleiradas."

Pola gándara espállanse os gandos que pascen nos matos. Na encosta soave que descende ao lugar uns cantos piñeiros fan centinela. Mais embaixo, nunhas terras de labor, vese o lugar de **Brandomil** cō seu vello ponte román sobre o Xallas e a súa igrexa pequena e acolledora:

"San Pedro de Brandomil
Na probe terra de Xallas,
Canto hai que non te vin!"

Na hora do lusco-fusco faise presente, xurdindo das néboas do río, o corpo garrido e lanzal do valente celta que alí viviu e luitou e fixo onmorredoiro o grorioso nome de **Brandomil**.

O pastor fala ao gando, xúntao e tórnao para o lugar:

"A hora en que o doce luceiro,
Coméñzase de fundir;
As ben cornudas cabras montesias,
Levando diante de sí;
O pastor celta Temunde,
Volvia ó doce redil;
Sóo, cantando pol-a gandra
De Xallas, d'uces nutriz."

O pastor contempla o moimento céltigo en que acougan os restos do escrarecido varón e canta:

"Debaixo das tuas antes,
Stá o valente *Brandomil*
Oh! valente fillo d'Ogas
E da doce e nobre Eiriz;
Para sempre quedará
Longa memoria de tí."

Como frores sinxelas e humildosas que tremen no hirto chan montesío, entre as espiñas firentes das toxeias e baixo a sombra

enfezada dos cativos carballos cerqueiros, acougan uns lugariños botando ao ár frieiro bringuelos estéos de fume livián e relembrando na mañán encalmada os pasos preseiros e enfeitizados da belida fada que antano sentiron cruzar polas gándaras veciñas traguendo os arrecendos agredoces das ribeiras bruadoras. Os lugares paseniñamente vanse esvaindo na mera que endoza e soaviza as formas deica movelas trasfiguradas nos eidos da ilusión. Entón aparecen craramente dous mozos valentes e namorados:

“O escuro Brandañas,
E o roxo Porcar,
Dous fillos dos celtas,
D'edá tenra e igual,
Na lanza apoyados,
Cal dous aveláns,
Que están incrinados,
Do vento quezáis,
Con vágoas quentes dos ollos falaban,
Da doce *Baltar*.”

E a amada pasaba correndo polos chans de Xallas cando perseguía os lixeiros corzos; ou queda erguíase como un lilio cándido se descansaba:

“Cal vara garrida,
Ainda noval,
Dereita e follosa,
Que soe tembrar,
C'un ventete maino,
No tempo do vran,
A sombra da fraga
Nativa sua nai.”

Aló mui dentro desta vouga e parda comarca, embrullada nos mesmos véos máxicos e fantasmeiros que crearon a subprime visión de **Brandañas e Porcar**, apercébase o xuntoiro das chouzas escuras de Maroñas; e a maravillosa trasfiguración torna a se reproducir na poiderosa fantasía do poeta:

“Despois do duro combate,
Que o nobre celta Folgar,
Contra do esquivo romano
Libróu de Xallas no chan;
.....
.....
.....
“Morría a linda Maroñas
De unha ferida mortal
No branco peito, cal rosa
Cortada do vento soán.”

Luitara intrépida ao lado do seu amado Folgar até que unha frecha audaz cravóuselle no branco peito

“E caíu cal tenro pino,
Das uces no escuro val.”

Dantes de morrer dille ao bardo Margaride que desexa ouvir os sons da súa arpa e Margaride canta:

“A fror garrida da gandra,
Que no doce mato está.”

E rematado o canto inspirado e fundamente sentido, foise cós seus últimos acentos a vida da linda dona. Margaride dalle sepultura entre as uces a **modo dos nobres celtas “C’unhas antas por sinal”**

“Desde entonces, oh! Maroñas,
De Xallas probe lugar:
Tomache o nome garrido,
Da valente sin rival,
Pois no teu escuro eido,
Maroñas descansa en paz.”

Na lonxanía érguese un xigante guerreiro fortemente armado. No medio da gándara senlleira está o celta barudo e lanzal, cò brillante escudo embrazado, que escentiléa refrexando as louridas raiolas do sol deble do serán; a lanza e o arco dispostos e preparados para o rudo combate e o casco protexendo a nobre e altiva frente. Brota da terra a visión o mesmo que un piñeiro ou un carballo, como brotan as uces e as queiróas. Co-a mesma naturalidade brotan no ambiente seréo e tranquíu os acentos arditos:

“Rei dos castros, castro forte,
Garrido Castro Nemenzo,
O das uces montesías,
E dos carballos cerqueiros.”

Os castros socédense a eito, espállanse polo chan e amóstranse vixiantes nos outeiros, ollándose uns a outros: Algún foi trasformado nos séculos medievás erguendo enriba do seu recinto os fortes muros dun castelo. Tal lle socedéu ao de Remesende, e por eso Hermesinda de Barcala decía ao desleirado cando pasaba por él, limpando as bágoas:

“Oh! Castro de Remesende,
Que te téis por tan fidalgo,
Pois dín que dos teus maiores,
Os reis amparo buscano.
... ..
... ..
Oh! Castro, ben se conoze,
Que naceches desleirado,
Entre soldados e muros,
E calabozos e escravos!”

Por estas gándaras desoladas, por estes camiños sós e temerosos, por entre as sombras dos anterigos, viventes na vaguedade das brétemas, algunhas veces pasa o alento agarimador e ridente da prima-

veira, e con él o lene vóo das azas froridas do anxo do amor. No espírito afouto, ergueito, sensibre e atormentado do magnánimo creador e recopilador das belezas patrias, arde tamén a bermella chama da paixón xuvenil que abura o corazón. A rentes da lampada acesa revóa unha avelaiña; un desexo vibrante:

“Gandra esquiva de Moureda;
¡Quen poider’antr’as tuas hirtas uces,
Falar a soas con ela!”

O desexo segue peteirando na alma e a avelaiña revoando:

“Oh! quen poidera,
Pillarte soa,
No seo amigo
De escura cova!”

O ermo adusto e mal encarado ao írese ceibando dos brazos xiados do inverno, adquire un aspecto menos témero e mais afabre. Loce froriñas amarelas no seu mantelo de toxos e uces; déixase agarimar polos raios do sol e polos cantos dos paxaros, e deseña un tenue sorriso nas augas dos seus regueiros. O vello camiño que ven de Santiago crúzao mais confiado e brinca por enriba das pontes outas e das pontellas baixas sen ouvir os bruidos ameazantes das torvas correntes. A primaveira endoza o seu carís esquivo. As anduriñas chegan de países lonxanos e os estudantes tornan a seus albergues familiares. Como unha chorima amarela desabróchase unha canzón:

“Cando as doces anduriñas,
Baixo o aleiro pousadas,
Descansan ‘do seu camiño.”

O poeta pergúntalles en que pensan, e respóndese a si mesmo: “Na sua patria”. ¿E él cando de estudante tornaba a seu fogar

“Lento cruzando a cabalo
A fea terra de Xallas”

en qué iba pensando? Os ventos lle contestan:

“Sempre iba pensando nela,
N’aquela doce rapaza,
Que era filla de Santiago,
Branca, garrida e fidalga.”

Se algunha vez pasa por alí a filla de Santiago é preciso que as bravas gándaras amainen a sua dureza e non se opoñan á sua marcha as uces túzaras e desleiradas. Para eso desfolla unha branca rosa do seu orazoeiro:

“Que o teu peito he menos branca,
Oh! nena, a neve que croa,
Aló no mes de Janeiro,
As uces do rio Marzoa.
Uces da terra de Xallas,
Uces, deixádea pasar;
Ela he filla de Santiago,
Non'stá afeita a vos tratar.
Uces da ponte Arantón,
Non toquél-os seus vestidos,
Q'eles para vos non son.”

As volvoretas cô seu inquedo revoar a redor das humildes frores que alindan e perfuman os matos escuros, semellan as ideas que rebullen nas almas dos namorados en torno das albas lembranzas das amadas. As margaridas espalladas no fondo sombrizo dunha melancónica camposa escoitan con emozón o mol marmuléo dos céfiros fuxitivos:

“Muy blancas, muy blancas,
Muy blancas están;
Con esa blancura,
Que o retiro dá.”

E unha fror, unha linda fror (quizáis a belida compostelana agachada entre as madresilvas dun valado), feríu ao galán no esquerdo costado con unha frecha sacada do carcax de Cupido:

“Topánome medio morto,
Con unha cruda ferida.”

E para que os pasantes que iban polo camiño soubesen e pubricasen aos catro ventos o nome do feridor, confesa cô deble alento dun suspiro:

“Señores, quen me matóu,
Foi unha fror de Muías.”

Pasa a noite como un pesadelo angurioso; pola banda do leste coménzase a alcender o ceo cós fúlxidos primeiros do abrente: a **fada xentil e garrida** chega cós seus pasos fuxitivos despois de despechar dilixente aos ares da mañán a **porta da alta cova**, para que fagan soar os piñeiros e acompañen o rumor dos verdes agoeiros montesíos. A gándara vai paseniño descorrendo seu cobertor de têbras, e estri-cándose co-a luzada da aurora lourida e enfermiza a tremer nos farrapos desfiañados dos neboeiros. De entre as silveiras da preta congostra en que agonía o amor e a esperanza, érguese un laído:

“Virgen valme!
Neste escuro camiño.”

A voz magoada recolle nos ecos a fría soedade, o triste desamparo, a esmagadora dureza, e a fera e medoñenta seriedade de aqueles arredores.

“Que triste soedade!
Que sitio tan esquivo,
Que sombriza pranura,
Que toxales tan hirtos;
Que terraxe de lobos,
Famentos e malinos!
Nesta gandra agoreira,
Sente o corazón frío;
E eses corvos que berran
Mesmo tollen o espírito...”

Dos lonxanos montes azús e das chanzadas pardacentas sobe o ampéo afadigoso das estivadas a arder, as fumaradas fuxen das acesas fogueiras, erguendo salomónicos estéos que o vento abate e esparxe, embazando o ceu e recobrando o chan con loitosos lenzos de amorriada vaguedade. Amortuxado o sol encóllese entalecido no húmido friaxe dos nubeiros. O ensoño, como un arco iris, tende sobre a mañán esmorecida a cambada ponte dos seus escantiléos. Na lontanía aparece a visión de outros países, o relembro de outras edades, e a reprodución da epopeia lexendaria.

A soedade medra e magóa nos corazóns emigrados, nunha noite de luar en que se oucen acentos distintos dos nosos:

“En turbia noche de invierno,
La luna su rayo tímido
Lanza acaso y centellean
Los bellos cascos bruñidos
De Caibar y Gundariz,
Os *de corpo ben comprido.*”

Os dous guerreiros de pe na inculta encosta semellan dous piñeiros lanzás, e mentras o campamento dorme rendido do duro batallar do día, eles falan quedamente dos campos nativos. As relembranzas da patria soan na arpa do bardo Toimil:

“Os nobres fillos dos celtas,
Helle doce recordar,
Os eidos da doce patria,
Cando en terra allea están.”

A estrada derrúbbase polo monte embaixo. Deixa detrás a maxestade dos ermos, a grandeza asoballante das gándaras, co-as suas uces, os seus toxos e os seus corvos feros; os regatos esquivos e torvos e a esgrevia severidade das aluaradas devesas. Baixa en busca do vale acugulado de prados, trigos e piñeiros. O mesón á veira da estrada chama polos camiñantes, ofercéndolles acougo e mantenza:

“Oh! mozos, que camiñantes,
Por ese camiño ides,
Vinde abrigarvos un pouco,
Se he que mollados vindes.”

Os viaxeiros aseparáranse e tornan a seus eidos: O da chaqueta bermella baixa cara o chan das Mariñas, e o de sombreiro de palla, cara triste, chaleque e calzón de lan, sobe cara a terra outa cantando:

“Son montañés, non-o nego,
De terra ben soa e triste;
Son de Xallas, nai das uces,
Se algunha vez de ela oíches.”

Desde o alto cume montesío vese a ampla fondigonada que se estende cara o sol caendo das encostas a se fundire cô Anllóns nas ondas salgadas de Corme; o galano chan de Bergantiños enfeitado cós alfinetes relucentes dos regatos, as margaridas albas dos caseríos espallados, os retrincos de veludo verdecente arfando nos mestos piñeirás, e as xoias trigueiras das searas farturentas.

Fuxe o val das altas terras de Xallas e deféndese contra as iras do Atlántico cós penedás da costa; séntese prisioneiro da rudeza forte e destemida da unha e da outra banda e por eso, aínda que a moleza e a bonitura rebrincan reloucantes polas senras e polos prados vizosos, a baruda virilidade das veciñanzas érguese domeadora nos brunos petoutos e nas gándaras melancónicas que rareadas aparecen de sócato no seu séo. Bergantiños cós **seus trigos e os seus pinos**, non ten a beleza muliebre das ribeiras froridas beixadas e lambidas polas augas transparentes das rías de enlevo; senon a fermosura baril e masculina do bermello terrón sombrexado polas pólas estalantes dos piñeiros. Sen o fero carís de Xallas e o bravo ceño da costa balbordante, consérvase a presenza seréa e nobre da madurez rexá e repousada e da seriedade vigorosa que refolga no ár.

Un brado de admiración brota dunha bouza senlleira:

“Oh! terra de Bergantiños,
Roxa ao arar, nobre e testa;
Doce a vista desde longe,
Donde vin a lus primeira.”

E a visión do vale reproducése na prolongada cadencia do brado feito canzón:

“Aquel he a Ponte Dona,
Zréo, Xaviña e Valencia,
Corcoésto e Santa Baya,
Todas, todas, boa terra;
A carballeira de Verdes,
Ben preto do rio he aquela;
Aquel he a torre de Traba,

Que desde longe branquéa;
Os verdes de Coristanco,
E os altos pinos de Bértoa;
E tí, castro amigo d'Oca,
Ben te conozo, antre a brétoma.
Ben te vexo Bergantiños,
Desde o alto da Ferreira,
Cos teus trigos e os teus pinos."

As sombras dos celtas que pola terra de Xallas ambulaban entre dos estripes e das uces, xúntanse aquí en lexións ben tecidas dispostas á lúita, e cóntanlle ao bardo que retorna cousas do tempo pasado, e lle ofrecen gromos a se abrir, de recendo poético e ensoñador. Un ábrese salaiando:

"Das africanas prayas veciñas,
Como costumam
Retornarán,
As amabres e doces anduriñas,
E polo bardo,
Preguntarán."

E outro, irmán en sentimento e donda enxebreza, desabróchase nun ritmo de retornelo:

"Das africanas
Prayas veciñas."

Para rematar no alento de outro suspiro:

"E emprenderán con púngidas lembranzas,
Triste partida."

Ou ben, recollendo o suspiro, repiten os ecos:

"E en torno o fórmide,
Vougo e pendente,
Indo e volvendo,
Voltas darán;
E cal quen doces
Suidades sente,
Do instrumento nos formosos cornos,
Se pousarán."

Polas paraxes en que nasce e corre, co-a naturalidade das prantas e dos agoeiros, a outa inspiración de Pondal, sóo duas aves adoitan a cruzar co seu voo polos ares e a aniñar nos aleiros dos fogares e nos matos bravíos: As anduriñas e os corvos. Os feros corvos de Xallas ceibos, negros, que disfrutaban da mais absoluta independencia e furan cós seus afiados axiridos as firmes frebas do silencio montañés; e as lixeiras e xentís anduriñas, negras tamén, que inqedas e aventureiras fuxen ás quentes e misteriosas lonxanías, para retornar traguendo novas das suas arriscadas descubertas; son as aves amadas e prefe-

ridas do poeta. Non ha dúbida que, nas podentes azas dos uns, bate o valor señoiro e a liberdade cáseque selvaxe da gándara e do pensamento pondalio, e no constante pelengrinaxe das outras os degouros insatisfeitos da fonda e punxente saudade da raza. Por eso, no retorno aos matos nativos, as bouzas desabrochan tan deliciosos gromos; e un derradeiro, descortinando aló embaixo os boiros vagantes do Anllóns, entrega ao voo dunha negra anduriña o seu alento feble:

“Da Barra as brisas,
Que no pendido
Deixado fórmide,
Repousarán,
Con un profundo,
Longo gemido,
Suspirando nas cordas de ferro,
Responderán.”

Perto da Barra háchanse o fogar tépedo e os eidos brandos e garridos de onde saíu e a onde torna en busca do descanso confortador e necesario. Escisma na doce apacibilidade do vivir aldeán e na grata calma dos días sen apuros e sen anceios mortificantes; mas o temor de non poider conseguir ese ben, petéiralle na alma. Sabe moi ben o difícil que é para o seu tempero atopar sosego; e estas ideas toman forma e fanse sonoras:

“Sobre o gallo do pino,
Sin cuidar do destino,
O azor co fero grito o aire inunda,
E fatigado da diuturna rázzia,
Descansa da súa vida vagamunda”

.....
.....
“Mais do *genio* mudabre,
O ánimo indomabre
N’hacha descanso, non;
¡Quezais se axita n-él o espírito insomne,
Do angel da primeira rebelión!”

Con estes ousados pensamentos marcha o divino Gundar, en procura da agarimosa querencia paterna cós seus quinteiros froridos e os seus eidos ridentes e abondosos; cando â vista da fonda cova do vale que se abre diante dos seus pasos, concreta as suas inquedanzas e as suas arelas nunha máxica canzón:

“Salvage val de *Brantóa*,
En terra de *Bergantiños*,
Oh! val amado dos celtas,
E dos fungadores pinos.”

Os sons armoniosos espállanse revoando pola extensión e os ecos recollen e repiten estrofas nidias e vagaceiras:

“Suidades de non sei qué,
Recordos quezáis do espírito,
De algunha perdida pátria
Ou de antigo ben perdido,
Nesta peregrinación
Miña, van sempre comigo;
E son os meus compañeiros,
No trabaloso camiño,
Suspiros por non sei quén,
E por non sei qué suspiros.”

Porén, no lar nativo, consegue algunhas veces o esquecemento desexado e entón renascen lucidías imaxens da mocidade pasada. No terrado, morno polas raiolas do sol, recrea a vista co-as cores variadas das frores enxebres, e aspira o arrecendo soave que deluran. O río lambe os muros da casa e centiléa baixo a laparada do meridía. E na paisaxe que o arrodéa brillan os lugariños da veciñanza, os campos vizosos e os pinales escuros.

Como as rosas e os caraveles que a bris abala, e como as moxenas acesas que no río refulxen, gurgullan as fontenlas do relembro xuvenil na memoria do bardo.

“Meniña, rapaza nova,
Oh! rosa de Corcoesto;
Que te brandéas con gracia,
Aos doces sopros do vento.”

O lugariño de Corcoesto rise amostrando a súa rosa e da fontenla escapa outro gurgullo:

“Ibas gozando no meu tormento,
Ibas fugindo,
Por medo a mín.”

A rosa de cote a fuxir e de cote a se deixare pillar, e o galán sempre a seguila e sempre a lle falar:

“Ten o seu punto
A fresca rosa.”

Nos pinales de Morás a rosa detense tremorosa e a fontenla do relembro quéixase quedamente:

“Correndo fui o arume,
A hora en que cantan as rás;
Soíña e leda, aos pinales
De Morás.”

Agora xurde unha froiña de toxo e nas orelas do xentil e soador Riobóo que corre en busca do seu maior o Anllóns, escoita sorprendida as falas do mozo lanzal:

"Esquiva rapaceta,
Coma do toxo a fror,
Tan pura como as frescas
Augas de Riobóo."

e mais sorprendida ainda ouce o rosmar do regato que repite despois das falas do mozo:

"O trigo he para fouce aguzada,
O érbedo verde ten sua zazon."

E o gurgulléo das lembranzas continúa a xurdir reloucante no encalmado relanzo dos graves pensamentos, e no enfeitizado corruncho agachado no séo das paraxes agrestes: Unha burbulla pí-cara e chanceira xurde:

"A sombra tecida,
D'espeso zrexial,
Mui ledo e folloso,
No tempo de vran."

E sucédelle outra espréndida e regaladora:

"Un lindo zagalexo,
Prométesme, señor."

Outra brinca de súpeto imperiosa:

"Agora, meu corazón,
Agora po-la noitiña,
Po-la mañanciña, non."

e repite xa impaciente:

"Abonda ja de oración..."

Un ventiño maino pasa beixando as frores do terrado e a linfa cristiña do río; na fontaiña do relembro érguese o rumor dos piñeiros:

"Os pinos fan doce son;
Nesta doce soedade,
Apértase o corazón"

e por entre eles pasa a lembranza da rosa de **Corcoesto**:

"Pilleina antre os pinos soa,
Alba de medo tornóu."

Despois, aló contra os penedos de Traba, o recordo descortina un pequeno lugar arrodeado de figueiras e branquexado polas aréas, e a derradeira burbulla desfaiase docemente:

"Cando te vexo me acordo,
De quen non podo olvidar;
Oh! *fiquerido de Mórdomo,*
De *Mórdomo, oh! fiqueiral.*"

Arrematado o brandido manar da fontaiña milagreira, voltan os tormentosos e revolvidos pensamentos a bater no corazón e no espírito do poeta. Como sempre dos mesmos terróns saen e medran, de igual xeito que as herbas do campo e as árbores do bosco, e así, ao quedaren, cal as pérolas no anacre das cunchas, encerrados na brillante vestidura do verso, semellan, e realmente son, brotes naturais que enfeitán os campos e perfuman o ar. A alma sensible vai recollendo estas froes e vibrando co alento de todas as impresións que pasan. Alento que ás veces é impetuoso nordés que levanta as vagas escumosas e asobía no tenso cordaxe do navío valente; eis, que

"Cal soe arboladura,
De nave poderosa"

ceibar nos ventos un torbón de **enérgicas notas**

"Tal a alma do bardo,
Hé soberbia e grandiosa;
Tal na máquina ousada,
Todas cousas resóan;
Deixando mil suspiros,
En mil salvaxes notas."

Entre os mil sospiros deixados distínguese ún resoando en nota singular diante do souto distinto e único que na espesura abondosa dos pinales enxebremente bergantiñáns, ofrece a rara contrasta dos follosos castiñeiros:

"Castaños de Dorneá,
Os de corpo ben comprido."

Son amigos e compañeiros da infancia que ao voltar a se encontraren despois de longa ausencia cambéan parolas de saúdo e recordanza:

"Por fin, na nosa vellez,
Despois do bó tempo ido,
Juntos volvemos a vernos;
Mais con diferente destino."

Mais adiante outros amigos deteñen o seu paso e arrincan ás cordas da súa alma armoniosa novos sospiros en sentidas notas:

"Carballos de Carballido,
Cando era rapaz deixei vos;
Vin despois de moitos anos;
Ja vamos vellos."

Logo, no seu vago camiñar polos carreiros trillados do monte e as sombrizas corredoiras do fonal, aprisionadas entre sebes follentas, olla algo que como un lenzo branco saúda a súa presenza. Pola banda do mar, mollando a aba nas augas do Anllóns, érguese o branco saúdo: O monte vestido de albas aréas; e na vibración nascida no estro prodixioso vóa unha rosa musical: a estrofa con áas:

“Monte Branco, Monte Branco,
Cando te vexo de longe,
Vertó a soas triste pranto.”

O tempo, os traballos, o longo pelengrinaxe polo mundo, e o peso asoballante dos ousados pensamentos xermoladores das esgrevias creacións da súa obra inmorredoirá, danlle ao derradeiro bardo celta o aspecto seco, abstraído, ausente e vagaroso do vidente incomprendido. A austeridade imponente e domeadora das paraxes en que se move envolven a súa presenza e infúndenlle o alento do reconcentrado latexo interior da vida. Pasa polos camiños como a sombra no nubeiro andarengo, enche o espazo como a brétema voandeira. A súa voz resoa confondida cós **queixumes dos pinos**; e non se sabe de certo se son eles ou é él o que pregunta:

“¿Qué din os rumorosos
Na costa verdecente,
Ao rayo transparente
Do prácido luar?”

Pero, craro, un e outros, a pesar da pregunta rumorexada, saben moi ben o que queren decir:

“Da ruda pendente,
Soantes e altivos;
Eu ben sei o que din vosos vagos,
Monótonos ritmos.”

Sábeo él que con eles canta na soedade agreste e como eles érguese lanzal e soberbo, sô e indiferente, alléo a todo que non sexa grande e digno da súa enlevada atención. Por eso na noite, mirando ao ceu, confesa:

“Cal o fulgente Sirius,
Radioso e inmortal”
.....
.....
“Tal do meu ser no fondo,
Levo unha luz lanzal;
Que de un orígen grande,
Me dice que fun ja;
E me obriga e espoléa,
A fantasía audaz,
En pos do grande e ignoto,
Por unha lei fatal.”

E baixando a vista por un momento deica as cativeces dos homes, compara estas cós seus propósitos magníficos:

“As almas escravas,
De ideas non grandes,
Van pensando mil cousas femineas,
Molentes e infames.”

Mentras que él, o bardo de alma enérxica e afouta:

“Vai pensando en propósitos férreos
Q'ergueran a pátria.”

Si, o pino irmán, para amosstrar a súa robusteza e a súa valor, fuxe da prácida fondura, aquecida polo sol e abrigada do vento, e sobe ás outuras ceibas onde o seu fungar atrevido entoia himnos de guerra. Na fondura apacibre é facil a vida e pódese ouvir no rumor da relva:

“Coroados de frores,
En alegre banquete;
Sobre do verde cómaro da vida,
O corpo reclinado brandamente.”

Pero no monte enfesto, batido da tempestade e do trebón, os piñeiros rosman:

“O *perigo* afrontando e o duro ferro,
Así he, así he como se vence.”

O crepúsculo vai amortecendo docemente a luzada do día, a labourea frutífera aproximase ao remate; o val dispónse a acougar envolvéndose nos veos da brétema; os curutos reciben os derradeiros saídos do solpor, e o luceiro vespertino colga o seu fúlxido tremor no azul do ceu. No séo do mesto piñeiral resoan reiros machadazos e a fantasía creadora ergue as imaxens que leva dentro e moran na realidade das cousas que o arredéan:

“Cando os duros machados,
Feren os altos pinos;
E caen con estrondo
No chan de Bergantiños;
Non caen, non, en vano,
Cal gigantes erguidos;
Sin gloria, e sin renome,
Nos seus eidos bravios.”

Caen espallando as sementes perdurabres, que son o mesmo que as nobres ideas que ninguén pode aniquilar:

“Mais as nobres idéas,
Os gloriosos instintos...
Eses... non pode, non, o duro ferro,
Nin a morte, extinguillos!”

Igual que o día que fenece, séntese él chegar ao fin do seu
grorioso viaxe e como unha pantasma

“Distraído, estantío,
Coma do mundo ausente;
Mais en cousas pensando,
Fermosas e non leves”

baixa do piñeiral e marcha cara a casa por unha fonda congosta
que se amostra espantada da súa grande ruina, da longa barba
descuidada, a còr alba, a fronte escura, os cabelos brancos e despiei-
tados o mesmo que un ladrón de camiños ou un fuxido da cadéa:

“Silvasmouras, silvasmouras,
Que nas fondas correduiras,
Estar soés de Bergantiños,
Dependuradas e escuras.”

Esprícalles ás silvasmouras os seus traballos, os seus desvelos, o
seu lutar constante e as súas tristezas; non estranándose de que
aquelas amigas que con él se criaron non o conozan agora:

“Non son vagamundo, no son un bandido,
Foran cousas da ventura.”

As côres vanse esvaíndo paseniñamente cò refolego das sombras
que veñen anunciando a chegada da noite escura. Os paxaros, reco-
lléndose na follaxe, debullan as últimas notas dos seus rosarios can-
tareiros; os insectos preludian os seus concertos noitébregos; as bou-
zas, as árbores e as herbiñas dos prados entoan tamén unha prolon-
gada cantiga saudosa e branda. O ár vibra e estende a musicalidade
do seu alento. Todo resoa lene e docemente na hora apacibre das
despedidas. A sonoridade enche o espazo; rolda polos campos e voa
polos céos. Do fogar camponés sai a canción da nai que arrola a
crianza; é triste e melancónica asaz. ¿Por qué? ¿E para qué esa
brandura esmorecente?

“Non cantes tan tristemente,
Probe e desolada nai;
Non lle cantes cantos brandos,
Pra adormecer o rapaz.”

A terra e as cancións nela xermoladas son de outro xeito mais
rexo e valente:

“Cántalle cantos ousados,
Que esforzado o peito fan;
Cántalle o que ja cantara,
O nobre bardo Gundar.”

Entón os eixos dun carro responden bruscos cós seus renxidos aturuxantes e o mozo carreteiro, a seu compás, canta tamén. Un eco resoa:

“Canta, bergantiñán, canta
Que o véspero aparecío
E dudoso centellea,
Por antre os dereitos pinos.”

E arremata, morrendo como unha chamarasca:

“¡Eu non sei que suidades estrañas,
Padezo cando te sinto!”

Outro eco ergue a voz e dubidoso repite:

“Non cantes, bergantiñán,
Que me morro de suidades
Cando alumea o luceiro
Por entre os pinos soantes.”

A misteriosa vaguedade da hora indecisa que corre tras das derradeiras craridades do día e diante das primeiras avanzadas da noite, baixo o lourido acordar das estrelas e sobre o tremor sonoro dos campos, invade os espíritos e os obxectos materiás, envolvendo todo na soave néboa emocional dos ensoños lúcidos e inconcretos. Da banda do mar ven un xordo balbor de mastros e velas que abren roteiros novos cara o alén, luitando cós irados elementos

“Cal o angel rebelde,
Que audaz atravesando,
Con poderosas alas,
O cego antigo caos.”

¡O mar, as descubertas! Quizáis naquel intre xurdiu das ondas o poema ainda inédito que anuncia o bardo:

“Tal por erguer o feito,
D'aqueles celebrados,
Que o ignoto redimiran,
Coas ardidadas naos;
As sublimadas rutas,
Anduvera tentando,
C'unha nobre ousadía,
O ánimo esforzado;”

No continuo e lonxano bruar das rolantes ondas, escúitanse cantos e voces misteriosas que sospiran saudades inespricabres dun remoto alén; anceios vagos, difusos, dun ben descoñecido e unhas terras iñoradas; tradicións maravilosas de arriscadas navegacións; relembranzas remotas dunha Atlántida feliz. Arelas e recordos misturados dunha idade de ouro que non se sabe si xa ficou perdida no abismo do pasado, ou ten de resprandecer ainda nunha aurora

vindoira. Ao conxuro de estes rumores de evocación esperta o clan e no doce langor do luscofusco móvense as sombras amigas da nobre raza de Breogán. As falanxes de **ferro ben tecidas** baixan polas encostas, erguendo cós seus pasos poiderosos temeroso estrondo bélico. As gaitas entoan himnos que os ares espallan por montes e valgadas, e as cantigas longas e arxentinas soben vibrantes como salaios das mélicas roseiras dos hortos dilectos.

Do mar chegan os azos para as empresas de aventura e risco; da terra sai o barulleiro refolgando da vida dos homes. Breogán pasa có seus guerreiros cara a praia onde esperan as **ardidas naos**. Brillan as armaduras, resprandecen os cascos, fungan os arcos **curvos** e fleisibres. O bardo inspirado ergue por riba do balbor das ondas e do rumorexo dos piñeiros os acentos do seu canto armonioso:

“Boandanza, saúde,
Raza de Breogán,
Teus gloriosos destinos,
Certo he doce agoirar:
Raza nobre, anque ruda,
Forte no soportar;
A de boa estatura,
E de corpo lanzal:
Asomellante aos pinos,
Ben compridos que están,
Sobre a materna, rápida pendente,
Do monte de *Brumar*.”

As hostes seguen a súa marcha rumorosa e sen remate polos camiños ideais da lenda dourada. O río acompañaas có seu fruir constante, a carón dos eidos amados, cabo da liberdade do infindo. É a hora da partida sen volta, da despedida de cote a se repetir no arfar do lenzo branco dos saúdos eternos. Perto das ceibas ondas en que se abalan as naos da ilusión, medra na alma do bardo da raza o confuso temor da desaparición, da escureza final; e daquela, ollando para o berce garrido que arrolou a súa infancia, e para a tormentosa estrada azul do alén, volta a cantar:

“Cando jazan do cisne,
Os febreantes despojos,
Sobre do verde da ribeira escura,
E ja non se ouza o canto armonioso;
Dádelle sepultura,
No promontorio aquel areoso e vougo,
Onde o Anllóns, o seu nativo río,
(Qu’él mais amou de todos)
Da perigrinación antiga sua,
E do longo traballo hacha repouso.
Que diga o mariñeiro,
Rudo fillo do Osmo,
Ao entrar pola *Barra*,
Volvendo o escuro rostro:
—Ali jaz o que fora,
N’outro tempo cantor do eido noso.”

A hora indecisa do lusco-fusco esgota seus postreiros minutos. Enriba dos piñeiros da encosta, que baixan en **formación marcial**, aparecen os cornos prateados da lúa nova. As sombras medran, andan e parolan baixiño. A xente de Breogán prosegue no seu vagaroso trafegar. O espírito da raza informa e vivifica a terra. O vento lené repite sen cesar os eufónicos acentos do bardo; voz da raza e da terra feitas unha soa cousa, unha única entidade con corpo e alma, polo que brotan espontáneos dos terróns e se espallan polo ár como as prantas, os paxaros e os insectos. Unhas aves demoradas voan en ringleira en procura do seu **noto reparo**. Os gandos recóllense nas cortes. Sopra o alento xiado da noite que chega amodiño. Hai un acougo no melodioso rumor do serán que fina. De sócato na paz donda e tranquiá daquel instante, caen trementes e sonoras badaladas que lentas e solemnes esbaran ecoando na extensión. A pequena igrexa, axoellada no val, co-a voz da raza soñadora, desfolla a rosa dunha pregaría:

“E tí, campana de Anllóns,
Que vagamente tocando,
Derramas nos corazóns,
Un bálsamo triste e brando,
De pasadas ilusións.”

Chegamos ao fin da nosa xornada, ao remate da pelengrinaxe que paseniño e seguindo o rastro escentilante do gregorioso bardo de Bergantiños, fixemos, devotos e afervoados, sen que quizáis, debido a nosa cativeza, non puidésemos atinxir o alto obxectivo do noso atrevido propósito; mais sí convencidos e seguros da grandura da obra inmorredoiira que enraizada no fondo do chan nativo, ergue, como unha árbore xigantesca, o membrudo tronco e perfura cós gallos follosos o eter azul da infinitude. Dos outeiros e das chanzadas desta terra de mestos piñeirás e gándaras largacías, das furnas e penedías de estas costas batidas polas vagas do mar inmenso e balbordante, das montañas e das ribeiras, levántase de cote a néboa do seu alento que revoa cós feros corvos e as anduriñas viaxeiras, conversa no rumorexo das uces e dos pinos, e enche o espazo e os corrunchos mais entobados. O espírito inmortal bule e renasce en estrofas que se desabrochan como botóns froridos das campías; segue vagando na terra afertunada que soube inspiralo; e o que escuita a súa voz máxica

“Vai mil suspiros ceibando,
Vai mil suidades sentindo.”

E a voz súa é forzoso ouvila se imos polo camiño que él fixo sombrexado polas follas melodiosas do seu verso.

“Quén escuitando o teu son,
Non pensa n'outra región,
Non chora de sentimento,
Ese non ten pensamento,
Ese non ten corazón.”

A noite corre o seu cortinado escuro; o río segue beixando os muros do fogar solarengo do nobre **Gundar**, cuia arpa armoniosa, feita de fortes funguidos de pólas de piñeiro, rexos bruídos de maruxía e bravo rosmar de gándaras, soa incesantemente; e os derradeiros tanxidos do sino ceiban nas ondas sonoras

“Suspiros por non sei qué,
E por non sei qué suspiros.”

A sombra do inmortal cantor anda viva polas paraxes que tan amadas lle foron, e, nesta noite en que damos por arrematado o noso recorrido, retornando â sosegada ribeira do Anllóns que refrexa na sua branda corrente o niño en que nascéu e se crióu, sentímola mover e refoegar na neboénta vaguedade do lourido sorriso do luar que desfalece no cume dunha penela. E dantes de despedirmonos dela e alonxarnos dos eidos garridos da Ponteceso, gustamos ainda do pracer subrime de ollar a través dos transparentes vidros do ensoño as cousas grandiosas que él via:

“Cousas que fono e non fono,
Cousas que son e non son”

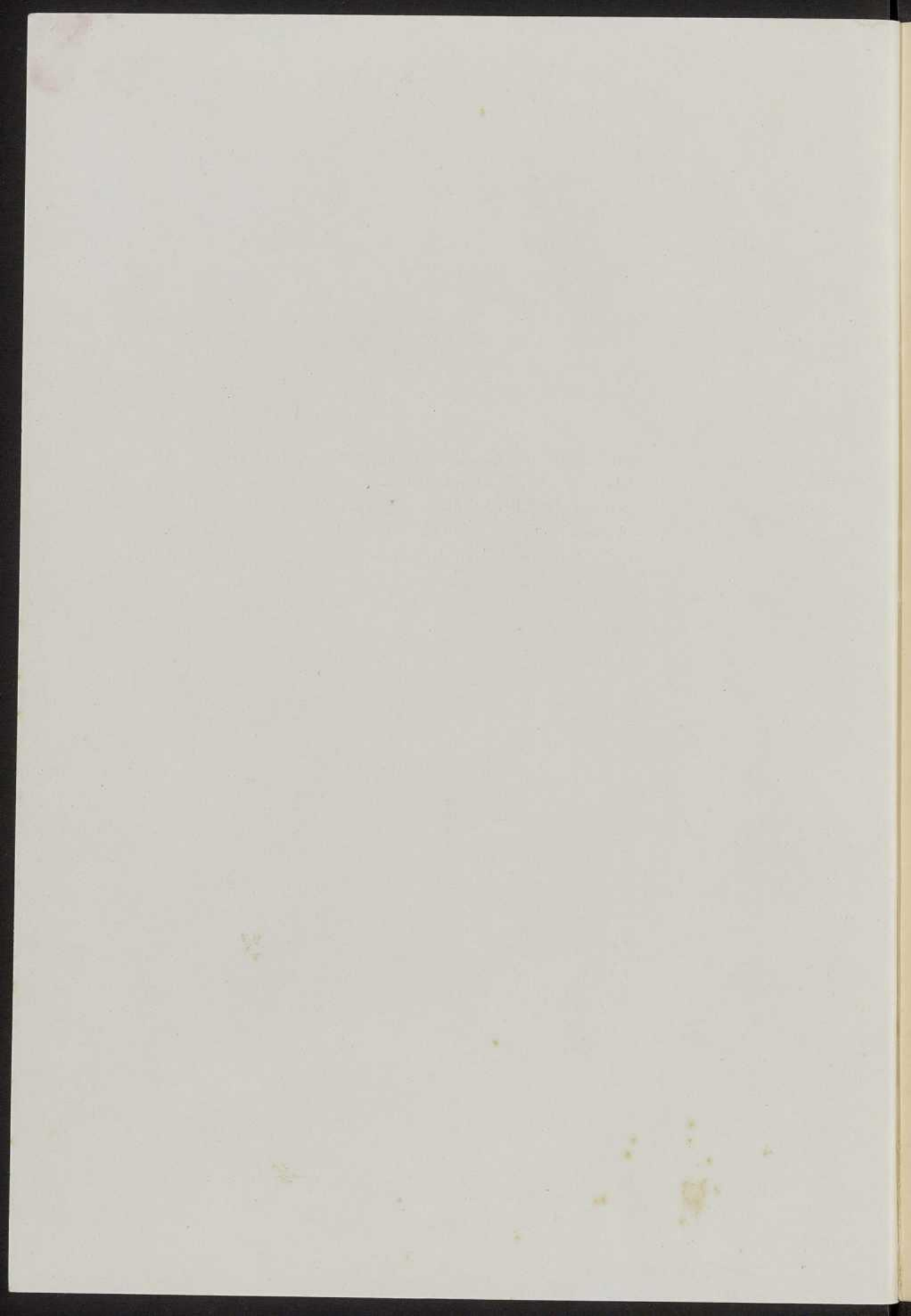
e de sentirmos como a xuntanza misteriosa da terra e da poesía pondaliana graban para sempre no corazón

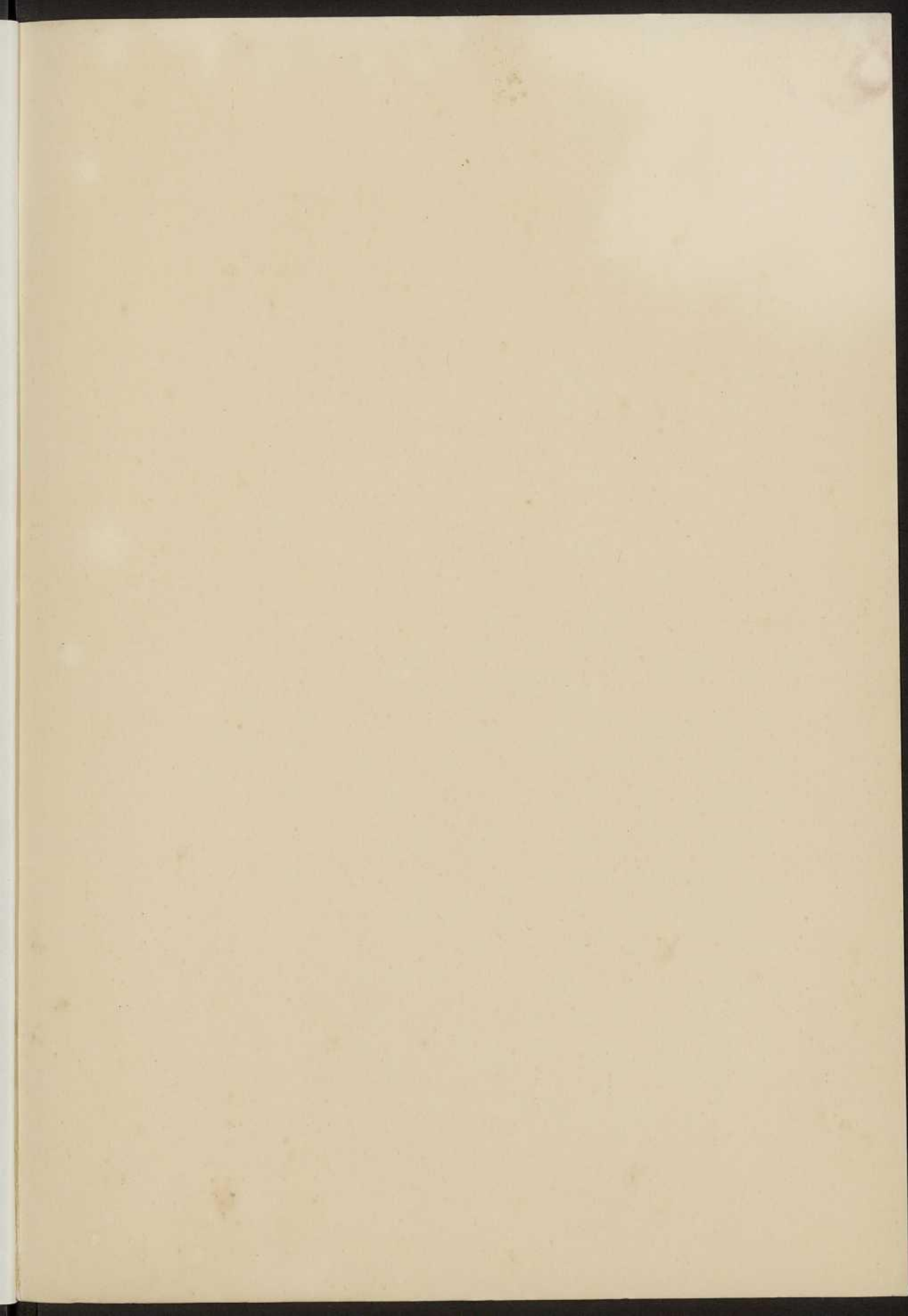
“Suidades de non sei onde,
Suidades de non sei qué.”

Magoados por ter que abandonar a compañía de tan alto entendimento, cô que andivemos por sendeiros de enlevo, e dôridos tamén pola nosa falla de forzas para abranguer debidamente o fin que nos tiñamos proposto, deixamos os eidos en que xermolaron as frores de poesía que acabamos de admirar; e para soavizar o acedume desta prosa esgotadora da vosa pacencia, e poñer no seu remate un alumiño engaiolador, axeitemos a nosa despedida co-as lostregantes palabras do poeta:

“Campana d'Anllóns,
Nuitas de luar,
Lua que te pos,
Detrás do pinar;
Adios...
Adioos...
Adiooos...”

Rematouse de imprimir o 17 de maio
de 1965, "Día das Letras Galegas", nos
talleres da Editorial Moret da Cruña,
baixo o padroado dos Amigos da Real
Academia Gallega, de Caracas

TRINTA PLACAS

REAL
GA
A C

36

Bib

